

ΣΠΗΛΛΑΙΟ ΚΥΚΛΩΠΑ ΓΙΟΥΡΩΝ: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ ΣΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗΣ*

Στέλλα Κατσαρού-Τζεβελέκη

Το σπήλαιο του Κύκλωπα έγινε γνωστό στην αρχαιολογική έρευνα από τις ανασκαφές του Α. Σάμψων¹ μεταξύ 1992 και 1995, με τις οποίες ήρθαν στο φως δύο πολύ σημαντικά σύνολα ευρημάτων που το κατέστησαν σημείο αναφοράς για την προϊστορία του Αιγαίου². Το πρώτο σύνολο περιλαμβάνει τα στρώματα της Μεσολιθικής, χρονολογημένα από τη 10^η έως την 7^η χιλιετία π.Χ., η μελέτη των οποίων έχει ανατρέψει τα παλαιότερα δεδομένα σχετικά με την απαρχή της κατοίκησης και του παραγωγικού σταδίου στο Αιγαίο. Το δεύτερο σύνολο είναι μια σειρά γραπτών αγγείων της πρώιμης Μέσης Νεολιθικής (περίπου 5800 π.Χ.) στον τυπικό για την εποχή χρωματικό συνδυασμό του «ερυθρού σε ανοιχτό», που φέρουν διακόσμηση από γραμμικά θέματα συνδυασμένα με πλέγματα³.

Παρότι ο διακοσμητικός αυτός συνδυασμός είναι ήδη γνωστός εδώ και 30 χρόνια περίπου από τον μεσο-νεολιθικό οικισμό του Αγίου Πέτρου στο γειτονικό νησί της Κυρά Παναγιάς, καταρχήν από τις σύντομες αναφορές του ανασκαφέα Θεοχάρη⁴ και στη συνέχεια από τη δημοσίευση του Ευστρατίου⁵, το εύρημα των Γιούρων προσφέρει μια νέα διάσταση στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αντιληφθούμε αυτήν την κατηγορία αγγείων. Πρώτον γιατί το σπήλαιο Κύκλωπα προσφέρει μεγαλύτερη ποικιλία σχημάτων και κοσμημάτων σε σχέση με τον Άγιο Πέτρο, η οποία διευρύνει την γνωστή τυπολογία της κεραμικής αυτής κατηγορίας. Δεύτερον γιατί η προέλευσή της από το σπήλαιο πλαταίνει το εύρος χρήσης και διακίνησης των συγκεκριμένων αγγείων που αντιλαμβανόμασταν έως τώρα μόνο σε σχέση με τον οικιστικό χώρο. Τέλος, γιατί οι αρχαιολογικές συνθήκες της τελευταίας δεκαετίας στην Ελλάδα, στο επίπεδο της ερμηνείας της Νεολιθικής, έχουν στραφεί από την καθιερωμένη παραλληλο-συγκριτική και χρονολογική προσέγγιση ή την μονομερή μελέτη της οικονομικής ζωής, στην αναζήτηση της αναπαράστασης του παρελθόντος που βασίζεται στην συνθετική εκτίμηση όλων των πλευρών του, όχι δηλαδή μόνο της οικονομίας, αλλά και της κοινωνίας και των νοημάτων και των συμβολισμών του ανθρώπου. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο επομένως η κερα-

---

* Ευχαριστώ θερμά τον Καθ. Αδαμάντιο Σάμψων για την παραχώρηση της μελέτης του υλικού, καθώς και το Institute for the Aegean Prehistory, για την οικονομική ενίσχυση της έρευνας.

1. Υπό την αιγίδα της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας.
2. Σάμψων 2001, Sampson 1998 και 2008.
3. Βλ. Katsarou-Tzeveleki 2008.
4. ΑΔ 25, 1970, *Χρονικά*, 271. Θεοχάρης 1973, 324.
5. Efstratiou 1985.

μική του σπήλαιου του Κύκλωπα λειτουργεί ως πολύ σημαντική αφορμή στη σύγχρονη συζήτηση για τα νοήματα των πρώιμων νεολιθικών ανθρώπων του Αιγαίου.

Ποια είναι όμως η κύρια μορφολογική ταυτότητα των γραπτών αγγείων της Μέσης Νεολιθικής από το σπήλαιο Κύκλωπα; Πρόκειται για τη σύλληψη της κεραμικής επιφάνειας από την πλευρά του αγγειογράφου ως συνδυασμού ζωνών διακόσμησης αντί για έναν ενιαίο χώρο. Όσον αφορά στα ευρύστομα βαθιά αγγεία με ταινιωτό λαιμό, κυριαρχούν τα πλέγματα με τα κοσμήματά τους στον ώμο (εικ. 1) και οι ομόκεντροι κύκλοι με πλέγμα ή γραμμές στο σώμα. Όσον αφορά στις τεθλασμένες φιάλες, η κυρίαρχη ζώνη είναι το πλέγμα από την κάμψη και πάνω. Το πλέγμα δηλαδή αποτελεί βασική επιλογή των κεραμέων που διακοσμεί τα συγκεκριμένα αγγεία και μάλιστα έχει σημασία ρυθμιστική για τη διακόσμηση. Η εξέταση της σχέσης του πλέγματος και των γραμμικών σχεδίων που γράφονται σ' αυτό (μαϊανδρος, τεθλασμένες γραμμές, επάλληλες γωνίες, ρόμβοι, ζατρίκια) καταδεικνύει ότι το πλέγμα δεν είναι το ίδιο κόσμημα, αλλά χρησιμεύει ως μετρική βάση για να εξασφαλίσει, με τα ισομεγέθη διάκενα που σχηματίζουν οι διασταυρούμενες παράλληλες γραμμές του, τη συμμετρία των σχεδίων που γράφονται πάνω του: ίδια απόσταση, ίδιο πάχος, ίδια κλίση. Επομένως ο ρόλος του πλέγματος δεν είναι διακοσμητικός αλλά χρηστικός και πρακτικός: να διευκολύνει τη συμμετρική απόδοση των γραμμικών θεμάτων πάνω στην καμπύλη επιφάνεια του αγγείου.

Μια τέτοια λειτουργική εξήγηση ωστόσο δεν δια φωτίζει πλήρως την επιλογή του πλέγματος ως θέμα-σύμβολο, καθώς συνεχίζει να διαφεύγει το νόημα που υπαγόρευσε τη χρήση του γι' αυτό το λόγο: γιατί ο καμβάς αυτός εφαρμόζεται μόνο σε κάποιες ζώνες και όχι σε όλο το αγγείο, αφού ήταν τόσο χρήσιμος; Για ποιο λόγο δεν σκέφτηκαν και άλλοι κεραμείς, σε άλλους οικισμούς, την ιδέα του μετρικού καμβά στα γραπτά αγγεία τους;

Παλαιότερα υποστηρίξαμε ότι η ιδέα του καμβά μπορεί να έλκει την έμπνευσή της από την υφαντική/κεντητική⁶, και ότι είναι πιθανόν να συμβολίζει μια ομάδα εξειδικευμένων τεχνιτών και να λειτουργεί ως κώδικας αναγνώρισής τους μέσα στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο του βορείου Αιγαίου⁷. Όμως αν το πλέγμα είναι τέτοιας προέλευσης, γιατί δεν το χρησιμοποίησαν οι τεχνίτες και σε άλλες περιοχές όπου η υφαντική/κεντητική ήταν προηγμένη τέχνη, όπως λ.χ. στη Θεσσαλία, η οποία μάλιστα βρίθει από υφαντογενή σχέδια στην κεραμική;

Κάθε άλλο. Κάθε περιοχή φαίνεται ότι έχει το δικό της ύφος ή «πολιτισμό» όπως θα έλεγε ο Θεοχάρης. Λαμβάνοντας υπόψη την κοντινή απόσταση των δύο θέσεων, θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για «πολιτισμό Αγίου Πέτρου-Γιούρων», ακόμα και να τολμήσει να υποθέσει ότι είναι οι ίδιοι άνθρωποι που κατασκευάζουν και χρησιμοποιούν την κεραμική αυτή στον Άγιο Πέτρο, τη μεταφέρουν στα Γιούρα και την αποθέτουν στο σπήλαιο. Το θέμα του πλέγματος ως βάση της διακόσμησης επιχωριάζει στον πολιτισμό των Βορείων Σποράδων και μάλιστα έχει φτάσει και σε υψηλό επίπεδο τυποποίησης, ένδειξη μακρόχρονης και επαναλαμβανόμενης χρήσης του. Πρέπει να το αντιληφθούμε ως το υλικό προϊόν, την μορφή, μιας ιδιαίτερης ταυτότητας που έχει διαμορφωθεί μέσα από την παράδοση στο πεδίο των νοημάτων του ντόπιου πληθυσμού, ένα πεδίο που συνίσταται από άυλα στοιχεία -ιδέες, προτιμήσεις, κώδικες, συμβολισμούς.

Από αυτό το ιδεατό πεδίο που καθορίζει γιατί οι κεραμείς επέλεξαν αυτό το συγκεκριμένο σύμβολο και όχι κάποιο άλλο, είναι περισσότερο εφικτό να προσεγγίσει κανείς τη λειτουργία των συμβόλων και των συγκεκριμένων αγγείων, η οποία να μην είναι αλληλένδετη

6. Τσουρινάκη 2001.

7. Κατσαρού 2001, 24-25.

με το νόημα αλλά αφήνει περισσότερες υλικές ενδείξεις. Υπογραμμίσαμε ήδη τη λειτουργική αξία του πλέγματος στη σύνταξη της διακόσμησης. Ποια είναι όμως η λειτουργία των αγγείων στο σπήλαιο;

Ας σημειώσουμε ότι πρόκειται συνολικά για 17 έως 20 αγγεία τα οποία αποτελούν μια αυτοτελή ενότητα μέσα στο σύνολο της κεραμικής της Μέσης Νεολιθικής του σπηλαίου Κύκλωπα. Εκτός της ομάδας αυτής έχουν βρεθεί επίσης άβαφα και στιλβωτά αγγεία, ερυθρά μονόχρωμα, καθώς και άλλα «ερυθρά σε ανοιχτό» γραπτά με σχέδια συνηθισμένα στο θεματολόγιο της ηπειρωτικής Ελλάδας, κυρίως της νότιας. Μέσα στο σύνολο όμως των ευρημάτων της Μέσης Νεολιθικής που είναι διεσπαρμένα σε διάφορα σημεία του σπηλαίου, παρατηρούμε ότι τα γραπτά με το πλέγμα έχουν σε συντριπτική πλειοψηφία πολύ συγκεκριμένο σημείο ανεύρεσης: προέρχονται από χώρο μόλις 5-6 τετρ. μ. της εσωτερικής αίθουσας του σπηλαίου, κλεισμένο από σταλαγμίτες. Επιπλέον, τα θραύσματα προέρχονται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από το άνω τμήμα των αγγείων.

Ποιος, πώς και γιατί έφερε τα αγγεία σε αυτό το χώρο; Μετά από πολλά χρόνια ζύμωσης των ερωτημάτων αυτών στο μυαλό μας, μπορούμε σήμερα να διατυπώσουμε το δικό μας υποκειμενικό σενάριο. Πιστεύουμε ότι οι χρήστες του σπηλαίου αποτελούσαν μέρος ενός πληθυσμού με έδρα κατά πάσα πιθανότητα τον οικισμό του Αγίου Πέτρου, λίγα μίλια ΝΔ, στη νότια πλευρά του νησιού Κυρά Παναγιά που είναι ορατό από το σπήλαιο. Δεν είμαστε ακόμα σε θέση να προσδιορίσουμε εάν μόνιμα ή περιστασιακά ο πληθυσμός αυτός διέμενε και στα Γιούρα. Ο πληθυσμός αυτός πρέπει να ήταν απολύτως εξοικειωμένος με τη θάλασσα, τη ναυσιπλοΐα και με τα απρόοπτα καιρικά φαινόμενα για να μπορέσει να ζήσει στην περιοχή και να φτάσει έως το σπήλαιο, αλλά και για να επικοινωνεί με τις ηπειρωτικές ακτές όπου συναντούσε τα δίκτυα ανταλλαγών και διακίνησης πρώτων υλών και ανανέωνε τις κοινωνικές του σχέσεις με άλλους ανθρώπους. Η υπόθεσή μας λοιπόν λέει ότι τα αγγεία αυτά δεν φτιάχνονταν για να είναι άδεια, όπως πιστεύουμε ότι κανένα διακοσμημένο αγγείο της Νεολιθικής δεν φτιάχτηκε μόνο ως αντικείμενο τέχνης. Αντίθετα πρέπει να είχαν και κάποια χρηστική αξία: περιείχαν εξίσου συμβολικό περιεχόμενο όσο και τα κοσμήματα που έφεραν στην επιφάνειά τους, ενδεχομένως κάποιον καρπό ή τροφικό παρασκεύασμα. Άλλωστε η διατροφή, το μαγείρεμα και το φαγητό είναι εκτός από πράξεις επιβίωσης και δραστηριότητες με υψηλό συμβολισμό, με βαθιές ρίζες στην παράδοση και την ταυτότητα, και συνδέονται άμεσα με ιερές στιγμές και τελετές του ατόμου και της κοινωνίας. Πιστεύουμε λοιπόν ότι η κατασκευή των αγγείων των Γιούρων έχει να κάνει με τέτοιες «ιερές» στιγμές στο σπήλαιο (συμβολική αποθήκευση; συμβολική κατανάλωση τροφών;), και μάλιστα ίσως οργανωμένες με τυποποιημένες πρακτικές –«τελετές»;⁸. Η διατήρηση του άνω μόνο τμήματος των αγγείων ίσως είναι μια ένδειξη προς αυτήν την κατεύθυνση (επιλεκτική απόθεση-τελετουργικό σπάσιμο;). Πίσω από τις πρακτικές αυτές, στο μυαλό των ανθρώπων, πρέπει να βρίσκεται η συμβολική αξία του σπηλαίου ως τόπου δέους, υπερφυσικού ή χθόνιου, πολύτιμου για την ύπαρξή τους λόγω της υποστήριξης που τους προσφέρει ως καταφύγιο και αποθηκευτικό χώρο⁹.

Ως τελικό συμπέρασμα, τα αγγεία με την «πλεκτογενή»¹⁰ διακόσμηση πρέπει να έχουν κάποια ιδιαίτερη χρήση ως δοχεία μεταφοράς συμβολικού περιεχομένου και να συμμετέχουν

8. Χωρίς να θέλουμε να παρασυρθούμε σε υπερβολικά συμπεράσματα τύπου Gimbutas 1989.

9. Η συμβολική σημασία των σπηλαίων στη Νεολιθική είχε τελείως παραγνωριστεί από την έρευνα και μόνο πρόσφατα άρχισε να συζητείται ταυτόχρονα, βλ. Sampson – Katsarou (υπό έκδοση), Stratouli (υπό έκδοση), Katsarou-Tzeveleki (υπό έκδοση).

10. Όρος του Θεοχάρη (1973, 67).

σε σχετικές πρακτικές στο σπήλαιο. Τα πλέγματα και τα λοιπά κοσμήματα που γράφονται στην επιφάνειά τους είναι φορείς των ίδιων συμβολισμών διαμορφωμένων μέσα στα πλαίσια ενός κόσμου νοημάτων που βρίσκεται στο μυαλό των ανθρώπων που ζούσαν στην περιοχή, γνώριζαν το σπήλαιο, κατασκεύασαν και χρησιμοποίησαν αυτά τα αγγεία. Η υπόθεση που είχε διατυπωθεί παλαιότερα¹¹, ότι τα σύμβολα των αγγείων δηλώνουν την εξειδίκευση του πληθυσμού ή μιας ομάδας στην υφαντική/κεντητική και λειτουργούν ως αναγνωριστικά σύμβολα αυτής της ομάδας, δεν είναι επαρκής για να εξηγήσει «γιατί επιλέχτηκαν αυτά τα συγκεκριμένα σχέδια και όχι κάποια άλλα» για να δηλώσουν την ταυτότητα αυτών των υποτιθέμενων κεραμέων-υφαντών. Κατά τον ίδιο τρόπο και το νόημα κάθε άλλου αντικειμένου που συνδέεται με τα αγγεία αυτά είναι τοπικό, βρίσκεται στο μυαλό των ανθρώπων εκείνης της εποχής, έχει διαστάσεις ιστορικότητας και προβολές στο παρελθόν τους, ώστε τελικά μένει ανεξήγητο. Γιατί επέλεξαν το συγκεκριμένο σπήλαιο και όχι κάποιο άλλο, γιατί το συγκεκριμένο νησί, το συγκεκριμένο σχήμα αγγείου, το συγκεκριμένο περιεχόμενο «προσφοράς» κλπ. εξαρτάται από προτιμήσεις, νοήματα, συμβολισμούς, διαθέσεις ή και προκαταλήψεις με ιστορικότητα, που δεν είναι στατικά και σταθερά, αλλά συνεχώς επαναπροσδιορίζονται από τις πράξεις τους, γι' αυτό και παραμένουν αόρατα¹² πίσω από τις μορφές που υπαγόρευαν.

---

11. Κατσαρού 2001.

12. Βλ. Κωτσάκης 1998.

SYMMARY

CAVE OF CYCLOPS: CONTRIBUTION OF THE PAINTED POTTERY TO THE DISCUSSION ON MIDDLE NEOLITHIC SYMBOLISMS

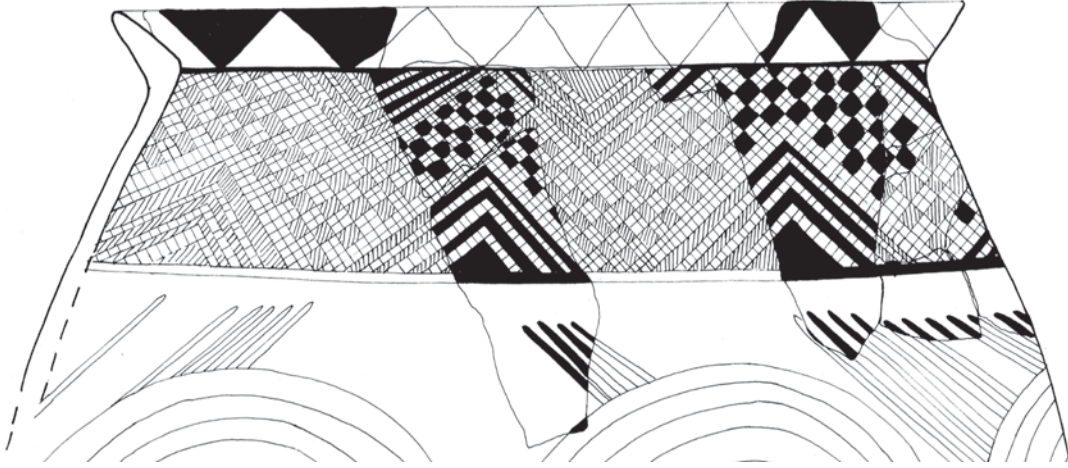
Stella Katsarou-Tzeveleki

Research in the Cave of Cyclops, Northern Sporades yielded a number of about 20 red-on-white painted pots of the early Middle Neolithic (early 6th mil. B.C.), decorated with a very idiosyncratic combination of motifs with a canvas background. These pots have been deposited inside one of the most inaccessible and dark areas of the cave. The paper points out the functional role of canvas for the painting of the pot's surface and supposes the high value of symbolism carried by this certain motif, each pot, but also by the cave where pots have been deposited. A 'sacred' role, possibly even extending to rituals is reconstructed. The real meaning though of those symbolic objects and practices is a product of so much local and ever changing ideas, preferences and even dispositions of those people that remains utopic for modern archaeology.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Efstratiou N., 1985. *Agios Petros. A Neolithic site in the Northern Sporades. Aegean relationships during the Neolithic of the 5th millenium. BAR-IS 241*, Oxford.
- Gimbutas M., 1989. Figurines and cult equipment. Their role in the reconstruction of Neolithic religion, στο Gimbutas M. – Winn S. – Shimabuku D. (επιμ.), *Achilleion. A Neolithic settlement in Thessaly, Greece (6400-5600 B.C.)*, Los Angeles, 171-227.
- Θεοχάρης Δ.Ρ., 1973. *Νεολιθική Ελλάς*, Αθήνα.
- Κατσαρού Σ., 2001. Η κεραμεική με ερυθρά κοσμήματα από τα στρώματα της Μέσης Νεολιθικής του σπηλαιίου του Κύκλωπα, στο Σάμψων Α. (επιμ.), *Αρχαιολογική έρευνα στις Βόρειες Σποράδες*, Αλόνησος, 11-31.
- Katsarou-Tzeveleki S., 2008. Early Neolithic weavers paint. Youra red painted patterns as markers of local group's identity, στο Sampson A., (υπό έκδοση). *The Cave of Cyclops on the island of Youra, Greece. Mesolithic and Neolithic networks in the Northern Aegean basin. Τόμος I: Intra-site analysis, local industries and regional site distribution*, Philadelphia.
- Katsarou-Tzeveleki, S. (υπό έκδοση). The use of caves in the Neolithic period: interpretation and (self-) critique, στο *New research in Greek caves (Colloquium Athens, May 24, 2008)*, Irish Institute of Hellenic Studies at Athens - Ephoreia of Palaeoanthropology and Spelaeology for Southern Greece.
- Κωτσάκης Κ., 1998. Ορατοί άνθρωποι, αόρατες ιδέες: Οικήματα και πρακτικές στο νεολιθικό Σέσκλο, στο *Η προϊστορική έρευνα στην Ελλάδα και οι προοπτικές της: Θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προβληματισμοί. Πρακτικά διεθνούς συμποσίου στη μνήμη του Δ. Ρ. Θεοχάρη*, Θεσσαλονίκη-Καστοριά 16-28 Νοεμβρίου 1998, Θεσσαλονίκη, 155-161.

- Sampson A., 1998. The Neolithic and Mesolithic occupation of the Cave of Cyclope, Youra, Alonnessos, Greece, *BSA* 93, 1-22.
- Σάμψων Α., 2001. Το σπήλαιο του Κύκλωπα Γιούρων: Τα νεολιθικά και μεσολιθικά στρώματα, στο Σάμψων Α. (επιμ.), *Αρχαιολογική έρευνα στις Βόρειες Σποράδες*, Αλόνησος, 41-69.
- Sampson A., 2008, (υπό έκδοση). *The Cave of Cyclops on the Island of Youra, Greece. Mesolithic and Neolithic networks in the Northern Aegean basin*. Τόμος I: *Intra-site analysis, local industries and regional site distribution*, Philadelphia.
- Sampson A. – Katsarou S., (υπό έκδοση). Caves as places of symbolic practices in the Neolithic, στο Mavridis F. – Jensen J. (εκδ.), *Stable places and changing perceptions. Cave archaeology in Greece and adjacent areas*. Athens.
- Stratouli G., (υπό έκδοση). Beyond the house: The social role of caves in the Aegean Neolithic, στο Mavridis F. – Jensen J. (εκδ.), *Stable places and changing perceptions. Cave archaeology in Greece and adjacent areas*. Athens.
- Τσουρινάκη Σ., 2001. Η γραπτή κεραμική των Γιούρων και η σχέση της με την υφαντική τέχνη, στο Σάμψων Α. (επιμ.), *Αρχαιολογική έρευνα στις Βόρειες Σποράδες*, Αλόνησος, 33-36.

Εικ. 1. Πλέγμα με ρόμβους στον ώμο ευρύστομου αγγείου με ταινιωτό λαιμό.